

Віктор Зимогляд

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС У КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проблема стабілізації етнічних відносин є однією з глобальних проблем сучасності. Глибина генетичної природи людини об'єктивно визначає її прагнення належати до тієї чи іншої спільноти, яка у процесі розвитку індивіда впливала на формування його інтелекту, сприйняття довколишньої дійсності, особливості антропогенезу, створення механізму обумовленості спільної діяльності людей.

Міжнаціональні відносини виявляються завжди на рівні суспільної свідомості. Вони сприятливі тоді, коли в суспільній свідомості народів домінує єдина релігія чи ідеологія, на базі яких розкриваються більш-менш однакові цілі, життєві цінності, конструюються стереотипи взаємного сприйняття, визначаються інтереси. Отже, національна проблематика нескінченно різноманітна, важко узагальнюється і не терпить однозначних рішень.

Світом, як відомо, правлять інтереси. У філософській літературі категорія “інтерес” означає реальну причину соціальних дій, досягнень, подій, котра стоїть безпосередньо за мотивами, задумами, ідеалами й іншими спонуканими учасників цих дій – індивідів, соціальних груп, класів. Тобто інтерес – це усвідомлена потреба, безпосередньо включена у практичне буття.

Національний інтерес не виникає сам по собі. Визначення національних інтересів передбачає комплексну діяльність, яка враховує економіку, політику, право, культуру у їх взаємному зв'язку й певне змістове наповнення. Сюжетна лінія становлення національного інтересу та його розвитку зумовлюється наявністю конфліктних і кризових ситуацій у системі суспільних відносин, векторами розвитку елементів соціальної системи, що не збігаються; відсутністю соціальної рівноваги. З іншого боку, у суспільстві, що переживає фазу транзиту, тісно переплітаються впливи відцентрових і доцентрових тенденцій, які спричиняють появу конфліктних та кризових ситуацій*. У такому контексті національний інтерес являє собою сукупність розрізнених групових інтересів, а саме: суспільство, що

розколоте на ідейному підґрунті, прагне опанувати науку і мистецтво виживання.

У транзитних суспільствах національні (суспільні) та державні інтереси за своїм обсягом, рольовими функціями та методами реалізації ніколи не збігаються. Часто вони навіть стають діаметрально протилежними. Вольове ототожнення національних і державних інтересів дає можливість політичним акторам маніпулювати суспільною свідомістю на догоду політичній кон'юктурі.

Симбіоз різноманітних ідей в Україні уможлиблюється через те, що держава не пов'язана із суспільством як держава-нація, а сама українська нація й українська державність перебувають у складних процесах свого становлення. Нація і держава як єдиний соціальний суб'єкт не існують одне без одного і співвідносяться як форма і зміст. Деякі розбіжності форми та змісту в умовах становлення нації й держави у фазі транзиту цілком можливі за відсутності внутрішнього ринку, формальних інститутів демократії, механізмів демократичного контролювання дій влади тощо.

Політична несталість пострадянської реальності і проблеми світової глобалізації зумовили підвищену увагу до категорії “національний інтерес” та її інтерпретації.

Національний інтерес – це продукт складної сукупності узгоджених інтересів, соціальних груп, суспільства і держави, здатний справляти істотний вплив на владу. У цьому аспекті дуже багато, якщо не все, залежить від зрілості політичних інститутів, що відповідають за збалансованість інтересів, а також методик цього узгодження.

В Україні досі здійснюється вільна артикуляція в галузі національних відносин, включаючи детерміновані культурою розумові здібності, спосіб життя, економічні засади і, звичайно, політику. В цьому полягає пряма вказівка на відсутність у суспільстві незалежного від політичної влади національного інтересу. Політичні партійні рухи, парламент не стали у нас виразниками національного інтересу. Забезпечивши схрещення інтересів довкола ідеї “незалежності”, вони не вважали потрібною і актуальною реалізацію в повному обсязі завдання розвитку соціальної солідарності й гарантії незалежності нації та її держави.

Почуття національної ідентичності визначає чітку систему національних інтересів. Створення національної ідентичності в умовах демократичного транзиту лише на культурно-політичних і природно-географічних основах, мабуть, недостатньо. Технологіко-економічні фактори у взаємодії з вищезгаданими здатні не лише розкрити і реалізувати національні особливості, але й вивести Україну із зони периферійного існування в економіко-політичне і правове поле європейської цивілізації. Іншими словами, стратегічна концепція національного розвитку України має відповідати процесу об'єднання націй у Європі з урахуванням світових тенденцій глобалізації та регіоналізації. Українська спільнота, що претендує на статус сучасної нації, повинна оволодіти мистецтвом визначення національних інтересів і таким чином забезпечити здатність етносу до самозбереження, самовідновлення й модернізації.

Перебуваючи досі на стадії вільного пошуку консенсусу з приводу базових цінностей і стратегічних інтересів розвитку, українське суспільство за умов відсутності цілісної теорії трансформації виживає, орієнтуючись на індивідуалізм, трохи урівноважений колективними зв'язками*. Суспільство, в якому культивується орієнтація на особисту самореалізацію і власний вибір, не може здійснити трансформацію у довершеному обсязі. Таке суспільство перебуває у полі не завжди усвідомлених і швидко змінюваних настроїв, які залежать від кон'юнктури в більшій мірі політико-державних, аніж національних інтересів. Зміна такого роду інтересів часто веде до інверсії громадських настроїв, апатії, бездіяльності народу. У таких суспільствах, побудованих на жорсткій концепції індивідуалізму, зазвичай багато суперництва й дуже мало співробітництва, що спричиняє кричущу нерівність і нестабільність, конфлікти, кризи й соціальні катастрофи.

Основою конфлікту є порушення інтересів окремо взятих соціальних груп, тих чи інших суб'єктів політичних відносин. Кризовий стан, від конфліктного і некерованого переростає у соціальну катастрофу, яка відкидає країну на багато років назад.

Проблема стабільної індивідуалізації вимагає особистісної автономії і творчості в контексті вдало інтегрованих інститутів громадянського суспільства, на які орієнтується індивід. Ті інститути, що

виникають в Україні, поки що не стали підґрунтям для інтеграції розмежованих громадян, тобто не перетворилися на активні суб'єкти соціального прогресу.

У зв'язку з цим треба визнати вирішальну роль національних інтересів як однієї з рушійних сил у діяльності особи, етносу, суспільства й держави в умовах демократичного транзиту. Домінуючи в такому суспільстві, національні інтереси перешкоджають посиленню ролі корпоративних, кланових інтересів, котрі часто проголошуються як нібито державні, а державні – як національні.

“Помаранчева революція”, що відбулася передусім у свідомості мас, заклала тезу про необхідність переходу від суспільства постійних ризиків до цивілізованого суспільства реальних шансів на підставі радикальних структурних змін у політиці та економіці, створення умов для повноцінного розвитку нації, реалізації її інтересів, серед яких найголовнішими є принципи громадянського суспільства.

У найширшому розумінні національний інтерес – це сукупність максимально конкретних інтересів людини, групи індивідів і суспільства загалом, тобто втілення узгоджених ключових потреб нації у виживанні та всебічному розвитку. Головними цінностями в системі національних інтересів виступають стабільність і політична безпека.

Новітні українські реалії сьогодні не лише дозволяють, але й вимагають розпочати дослідження передусім внутрішніх потреб, запитів та інтересів окремої особистості*. У такому розумінні дещо спрощено можна стверджувати, що найпершою вимогою особистості вже зараз є певний стандарт, еталон добробуту, рівень охоплення матеріальних ресурсів – житло, споживчі блага, можливість здобути освіту, доступ до культури, охорони здоров'я, тобто все те, що формує поняття рівня життя, якого може досягти населення на даний момент.

Насущні особисті потреби та інтереси міцно пов'язані з більш загальною ідеєю – ідеєю безпеки, значимість якої зростатиме в міру того, як забезпечуватимуться мінімальні життєві умови для всіх і кожного. Очевидно, що свою особливу роль ідея безпеки обов'язково здобуде у суспільствах, що переживатимуть складні суспільні перетворення з усіма властивими їм елементами соціальної напру-

ги та невпевненості, а також посиленої вразливості людини, її залежності від ризиків, небезпек і загроз. Мобілізування вимог безпеки вже сьогодні набагато випереджає звичайну цивільну оборону, яка дбає про права особи та її захист. Для того, щоб повною мірою оцінити значення і зміст рубрикації безпеки, слід розглянути її сучасні складові, до яких належать: безпека статусу і громадянського визнання, тобто вимога справедливості й рівності в освіті з усіма, особливо відносно можливостей усіх громадян; безпека зайнятості – соціально корисної і як засобу існування; безпека в розумінні захисту від нещастя, голоду чи хвороби, коли забезпечується гарантія здорового способу життя і поліпшення його якості; безпека перед масштабними колективними загрозами – війнами, природними і техногенними катастрофами, раптовими великими соціальними потрясіннями та іншими загрозами, які знижують поріг безпечного існування, суспільної та природної рівноваги соціуму*.

Багато аспектів цієї проблеми у політичному й політологічному плані сьогодні ще не з'ясовано, вони умовні, не мають чітко артикульованої позиції з фундаментальних питань суспільної безпеки людини і соціуму.

Історія становлення демократичних форм організації суспільства і способів його захисту від загроз, ризиків та небезпек сягає в античні цивілізації. У ті часи Арістотель на підставі демократичних успіхів античних суспільств чітко перелічив те, що забезпечує збереженість і гідність держав та спільнот: уникнення помилкових засад у їх устрої, особливо під час створення нових або перебудову існуючих; наявність у законах засобів “лікування” державного ладу, надання йому сталості, запобігання прояв народного гніву, смутам і потрясінням, усунення всього, що руйнує, послаблює, розкладає (несправедливість влади, позбавлення багатьох людей політичних прав, зростання кількості бідняків, остракізм)³.

У праці “Політика” Арістотель згадував не менше ста різновидів загроз для державних устроїв, систем влади та політики, яку вони проводили. В сучасну епоху спектр політичних загроз і небезпек дуже розширився.

Сучасні дослідники критеріїв політичної безпеки розглядають такі показники, як відсутність перепон і утисків щодо політичних

прав та свобод громадян, політична міць і геополітичний статус країни, справедливість і відповідальність державно-політичного устрою національним інтересам, ефективність політики й державного керівництва (тобто поступального розвитку суспільства), наявність конструктивної опозиції, довіра і підтримка влади більшістю суспільства, постійне зростання внутрішніх та іноземних інвестицій у розвиток країни, відсутність політичного екстремізму, удосконалення механізмів досягнення соціально-політичного консенсусу влади та населення, оптимальна політична стабільність, що виявляється у зміцненні територіальної цілісності політичними, економічними, соціальними, комунікативними та іншими засобами⁴.

До головних показників внутрішньої загрози й небезпеки для політичної стабільності країни слід віднести відчуження народу від влади, підміну інтересів народу корпоративними інтересами правлячої еліти, еволюцію демократичних інститутів влади до авторитаризму і диктатури, антагонізацію суспільних відносин на шляху соціально несправедливого курсу реформ у суспільстві, ставку на насильство і адміністративно-командну систему державного управління, послаблення і придушення політичної опозиції, підпорядкування засобів масової інформації правлячій еліті, несправедливий розподіл власності та влади, корупцію апарату державного управління тощо.

Сказаного, мабуть, достатньо, щоб сформулювати загальне поняття політичної безпеки як такої організації суспільного життя, за якої забезпечується гарантована здатність суспільства у процесі свого розвитку врахувати і оцінити всі класи й типи загроз, їх можливі наслідки, а також вжити усіх заходів для оптимального їх відвернення або зниження, дбаючи про інтереси суспільства і окремої людини.

Гадаємо, що в цьому розумінні найбільш реальними та ефективними напрямками національно-політичного розвитку в аспекті нашої проблеми можуть бути такі заходи:

Перше. Найважливішим ресурсом демократичної консолідації в Україні на етапі модернізації суспільства повинна стати інтегративна, тобто об'єднавча ідеологія, яка, розвиваючись разом із соціально-політичною та геополітичною реальністю, забезпечить ви-

роблення обґрунтованої конструкції стабільного громадянського суспільства та його національної ідеології.

Друге. Практичний досвід демократичної самоорганізації українського суспільства дозволяє зробити висновок про проблематичність власне демократії та відносин з приводу влади у суспільстві, де саме й реалізується воля народу як суб'єкта політики. Утвердження різноманітних форм і механізмів прямої демократії, на наш погляд, забезпечує зниження негативного впливу на суспільство представницької демократії, включаючи випадки, коли влада від імені народу виступає проти самого народу. Влада має бути прозорою, підзвітною, моральною і відповідати національним інтересам та здоровому глуздові.

Третє. Ефективність влади (держуправління) залежить від виконання суб'єктами організації влади своїх функцій. За 5-ю статтею Конституції України в нас існує три суб'єкти організації влади – народ, органи державної влади і органи місцевого самоврядування, серед яких місцеве самоврядування – відсутній у сучасній анатомії влади суб'єкт. Однак місцеве самоврядування, безумовно, є владою особливого роду – владою народу, яка здатна до реалізації управління і має всі необхідні можливості для власної самоорганізації на конкретній території. З іншого боку, місцеве самоврядування виступає інститутом представницької демократії, неодмінною складовою громадянського суспільства, обов'язковим інструментом його створення й розвитку, механізмом громадського контролю за діяльністю державних органів влади.

Четверте. У центр реформи місцевого самоврядування необхідно поставити вільний розвиток людини, активність та ініціативу громадян, об'єднаних в автономні самоорганізації за необхідної зацікавленості влади в цьому процесі. Людина лише тоді стане людиною, коли матиме контроль над державою через систему місцевого самоврядування⁵. Така точка зору повністю відповідає Програмі Кабінету Міністрів України “Назустріч людям”, що була затверджена Верховною Радою України 4 лютого 2005 року.

П'яте. Аналіз проблем взаємозв'язку національних інтересів з концепцією політичної безпеки був би заздалегідь неповним, якби ми залишили поза увагою проблему підвищення рівня загальної

конкурентоздатності країни у світі. Йдеться про те, щоб на підставі плану, проекту, програми чи “дорожньої карти”, єдиних у своїй філософії, забезпечити в Україні більш-менш пристойне існування громадян – гарантувати тривале і стабільне економічне зростання, підвищення рівня та якості життя, пом’якшити соціальну нерівність.

На наш погляд, у прагненні України до світового ринку конкурентоздатність, безумовно, слід розуміти не лише у військовому, фінансовому, економічному й зовнішньоторговельному відношенні. Цю проблему слід розглядати ширше: як місце нації, держави у розвитку світової технічної думки, в науці, інформації та культурі, у винаходах і нововведеннях, у ступені відкритості в світовому спілкуванні, у здатності нації, держави здійснювати ефективні реформи і захищати національні інтереси на міжнародній арені.

Розглянемо основні чинники, які здатні створити позитивний “образ майбутнього” для українського соціуму і значно підвищити поріг його політичної безпеки.

По-перше, всебічне оновлення і модернізація країни – від економічних реформ як центрального завдання до оновлення політичної системи, культури, суспільства – неможливі без оновлення мислення, пізнання, ідеології.

Проблема, яка має вирішальне значення для цього процесу, полягає у пошуку й визначенні національних інтересів та приведенні їх у відповідність із технологізацією господарського, політичного і культурного життя.

Друга парадигма для українського соціуму в контексті політичної безпеки і конкурентоздатності полягає у нагромадженні інтелектуального капіталу, базою якого стають людські та інтелектуальні активи як результати розумової діяльності людини. Такого роду активи стають головною рушійною силою економічного зростання, а відтак і підвищення рівня життя в суспільстві.

Успіх України в загальній конкурентній боротьбі та глобальній технологізації залежить від вироблення технологічного прориву як переднього краю національного самоусвідомлення. Вихід із пастки периферійності та нерозвиненості можливі за умови досягнення національного консенсусу, активізації ролі культурних традицій у процесі адаптації до соціальних змін, майстерно поєднаних з тех-

нологічними інтересами й цілями – розробкою та використанням новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, “хай-тек” і нанотехнологій.

Третій момент. В інституційному плані важливо зважати на процеси й напрями формування сучасної і самостійної національної політико-правової системи, здатної до адаптації в національну політико-правову діяльність.

По-четверте, найважливішою складовою філософії конкурентоздатності є якість управління економічними, політичними процесами і корпоративним сектором. Вона висуває на перший план такі чинники, як ідеологія, професіоналізм та компетентність. При цьому необхідно пам’ятати, що реальна віддача професіоналізму великою мірою залежить від світоглядних принципів, тому якість управління врешті пов’язана з обґрунтованістю намічених цілей та вибором засобів їх досягнення. Якщо не приділяти належної уваги цій проблемі, то тим самим можна подовжити період дефіциту демократії в країні і відсунути час виходу із ситуації неможливості й відсталості.

І нарешті. Створення необхідних передумов і сприятливого клімату для цивілізованої, вільної та універсальної конкуренції в межах країни повною мірою залежить від політичної волі політичної еліти (політичного класу), якості державної служби, підвищення рівня фахово-кваліфікаційного потенціалу суспільства, переходу від адміністрування до менеджменту, розширення можливостей публічного менеджменту і мережі горизонтальних самоорганізацій серед взаємозалежних публічних, приватних і добровільних асоціацій. Власне, треба говорити не про зміцнення державного апарату, а про кардинальні зміни взаємовідносин держави, публічного управління та суспільства, його структур через децентралізацію влади і утвердження справді демократичного і ефективного місцевого самоврядування.

¹ Сохань Л.В., Сохань И.П. Феномен трансформации капитализма и человека // Социс. – 2000. – №8. – С.116.

² Биктимирова З.З. Безопасность в концепции развития человека// Общественные науки и современность. – 2002. – №6. – С.133-142.

³ Аристотель. Соч. в 4-х томах, т.4 – М., 1985. – С.478.

⁴ Семченков А.С. Теоретико-методологические аспекты исследования национальной безопасности России // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12 Политические науки. – 2002. – №2. – С.46–62; Семченков А.С. Оценка состояния политической безопасности России // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12 Политические науки. – 2003. – №2. – С.34–53.

⁵ Див.: Самоврядування – це ініціатива мільонів для вирішення своїх проблем самостійно у власній громаді // Голос України. – 2005. 16 квітня. – С.8–9.

* Безконфліктного суспільства немає. Отже, слід взяти до уваги, що конфлікт – не патологія, а норма, і завдання полягає в тому, щоб вчасно віднайти його причини, рушійні сили і шляхи розв’язання.

* Сутністю новоєвропейської людини Хайдеггер вважав її здатність спиратися лише на власні сили. Людина такого типу здатна брати на себе відповідальність, ризикувати, вдаватися до різних технік поведінки для того, щоб не прогавити свій шанс. Див.¹.

* Звичайно, це не єдиний “зріз” вивчення вимог, потреб та інтересів. Підкреслимо важливість вивчення процесів еволюціонування і вияву колективних та групових потреб, процесів та інтересів не лише соціальних класів, але також і нових найрізноманітніших груп із секторальним економічним, соціальним і політичним інтересом, варто звернути особливу увагу на власне потреби і потреби всієї сукупності суспільної системи. Суспільні вимоги і потреби суспільної системи висуваються на перший план у спільнотах, де конкретно вимальовується загроза появи розмежовуючих тенденцій та несправедливостей даної системи.

* Найважливішим джерелом усвідомлення проблем людської безпеки є Програма розвитку ООН (ПРООН) 1990 року та Доповідь ПРООН про розвиток людини за 1994 рік, де викладено основні положення концепції безпеки з точки зору розвитку людини. Концепція виділяє сім основних аспектів безпеки людини: економічну, продовольчу, екологічну, політичну, суспільну, культурну і безпеку для здоров’я людини. Докладніше див.².